

2. Тарих шохидлиги ва сабоқлари. Чоризм ва совет мустамлакачилиги даврида. Ўзбекистон миллий бойликларининг ўзлаштирилиши. Лойиҳа раҳбари, масъул муҳаррир Д.А.Алимова. – Тошкент: “Шарқ”, 2001. – Б.293.
3. Турсунов С ва бошқалар. Сурхондарё тарих кўзгусида. – Тошкент: “Шарқ”. 2001. – Б.256.
4. Сурхондарё вилоят давлат архиви. 45-фонд, 1-рақам, 382-иш, 76-варақ.
5. Узбекистан за годы одиннадцатой пятилетки (1981-1985 гг.) Статистический сборник. – Ташкент, 1986. – С.143
6. Турсунов С ва бошқалар Сурхондарё тарих кўзгусида. – Тошкент: “Шарқ”. 2001. – Б.257.
7. Пардаев Т.Р. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигини химиялаштириш ва унинг экологик салбий оқибатлари тарихидан лавҳалар (1960-1970 йй). – Тошкент : “Фан”. 1996. – Б.9.
8. Ленин байроғи 1972 йил 6 январь.
9. Пардаев Ражабдан 2018 йил 31 май куни ёзиб олинган маълумот.
10. Пардаев Т.Р. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигини химиялаштириш ва унинг экологик салбий оқибатлари тарихидан лавҳалар (1960-1970 йй). – Тошкент : “Фан”. 1996. –Б.15.
11. Худойкулов М. Қарши чўли. – Тошкент: “Шарқ”. 1998. – бб.273-274.
12. Қашқадарё ҳақиқати газетаси. 1987 йил 15 сентябрь.
13. Народное хозяйство Узбекской ССР за 50 лет. - С.102; Народное хозяйство Узбекской ССР в 1985 г. – Ташкент, 1986. – С.103.
14. Ризаев С. Шароф Рашидов. Штрихи к портрету. – Ташкент, 1992. – С.273.
15. Тарих шохидлиги ва сабоқлари. Чоризм ва совет мустамлакачилиги даврида Ўзбекистон миллий бойликларининг ўзлаштирилиши. Лойиҳа раҳбари, масъул муҳаррир Д.А.Алимова. – Тошкент: “Шарқ”, 2001. – Б.303-304.
16. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Тошкент: “Ўзбекистон”. 2011. – Б.285-286.

РОССИЯ ИМПЕРИЯСИНИНГ МУСТАМЛАКАЧИЛИК СИЁСАТИНИНГ ДЕМОГРАФИК ЖАРАЁНЛАРГА ТАЪСИРИ (XIX АСР ОХИРИ XX АСР БОШЛАРИ. ЖАНУБИЙ ВОХАЛАР МИСОЛИДА)

Холмунинов Хусан Эшмунинович,
Термиз давлат университети жаҳон тарихи
кафедраси доценти, тарих фанлари номзоди

Аннотация: Ушбу мақолада Россия империясининг мустамлакачилиқ ҳамда кўчириш сиёсати ва унинг Ўзбекистон жанубий вохаларидаги аҳоли демографик жараёнларга таъсири масалалари ёритилган, таҳлил этилган ҳамда тегишли хулосалар берилган.

Таянч сўз ва иборалар: Демографик жараёнлар, Россия империяси сиёсати, темир йўллар, пахтачилик саноати, савдо-иқтисодий алоқалар, кўчириш сиёсати, рус-тузем мактаблари, аҳоли миграцияси, миллий таркиби ортиши.

Аннотация: Влияние колониальной политики Российской империи на демографические процессы. В данной статье рассматривается, анализируется и делается вывод о колониальной и переселенческой политике Российской империи и ее влиянии на демографические процессы в южных оазисах Узбекистана.

Ключевые слова и фразы: Демографические процессы, политика Российской империи, железные дороги, хлопчатобумажная промышленность, торгово-экономические отношения, переселенческая политика, школы русского строя, миграция населения, увеличение национального состава.

Annotation: The influence of the colonial policy of the Russian Empire on demographic processes. This article discusses, analyzes and draws a conclusion about the colonial and resettlement policy of the Russian Empire and its impact on demographic processes in the southern oases of Uzbekistan.

Key words and phrases: Demographic processes, policy of the Russian Empire, railways, cotton industry, trade-economic relations, relocation policy, Russian-system schools, population migration, increase in national structure.

XIX аср охирида амалга оширилган Туркистон ўлкасидаги мустамлакачилик ҳаракатлари, Россия империясининг манфаатларини кўзлаб амалга оширилган. Бу даврда мустамлакачилик сиёсатидан кўзланган мақсад маҳаллий аҳолини ўзига бўйсиндириш, шунингдек, арзон хом ашё базасига эга бўлишдек, катта манфаатларни кўзлаб амалга оширилган эди. Бу борада Туркистонга дастлаб юборилган миссиялар ўлканинг табиий географик ҳолатини ўрганиш, асосий фойдали қазилма бойликлари ҳақида қимматли маълумотлар тўплана борган. XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб тўпланган маълумотлар асосида эндиликда ошқора тарзда ўлкада ўз мавқеини ўрнатиш ҳамда бошқарувни қўлга киритиш, мустақил бекликларни аста-секинлик билан ўзига бўйсиндириш каби ҳаракатлар амалга оширила бошлади. [1:129]

Бухоро амирлигининг жанубий ҳудудларида ҳам империя сиёсати натижасида маҳаллий бекликлар ҳам аста-секин бўйсиндирила бошланди [1:129]. Жанубий воҳалар ҳудудларидаги бекликлар Бойсун, Денов, Қабодиён, Қўрғонтепа, Қоратегин, Кўлоб, Балжувон, Ҳисор, Сарихўй, Шеробод бекликлари ҳам аста-секин ушбу сиёсат таъсирига тушиб борган. [3:111]. Аммо Бухоро амирлиги таркибида бўлган бу бекликларнинг амирликдан нисбатан узоқлашиши кузатилмоқда эди. Шу сабабли улар Бухоро амирлигининг Россия империяси билан тузган шартномасидан норози кучларнинг асосий марказига айланганди [4:28].

Сиёсий бекарорликлар сабабли, 1868 йили Бухоро амири қўшини ҳисорликларни тормор келтириб, Денов ва Ҳисорни қўлга киритди. Шарқий Бухоро беклари амир қўшинлари томонидан қаттиқ жазоланди. [4:176]. Мустақил бекликлар амирликнинг бундай сиёсатидан норози ҳолатда ўз мустақиллигига эришиш учун ҳаракатлари ва умуман амирлик ҳудудида бекликлар ўртасида ўзаро ихтилофларнинг юз беришига сабаб бўлаётган асосий омиллардан бири эди [5:26].

Бухоро амирлиги ижтимоий сиёсий бошқарувидаги ўзаро ички низолар, анча қолоқ даражадаги ижтимоий турмуш амирлик сиёсий бошқарувига ўз таъсирини кўрсатаётган эди. Россия империяси қўшинлари билан бўлган жанглардаги мағлубиятдан сўнг, мустамлакачилар амирлик устидан тўла бошқарувни қўлга киритган эди [6:18]. Шундан сўнг россия империяси сиёсий маъмурлари аста-секин ўзининг ҳукмронлик доираларини кенгайтириш бошқарувни мустаҳкамлаш мақсадида кўпроқ рус миллатига мансуб аҳоли вакиллари кўчириб келтириш, рус манзилгоҳларини кўпайтириш масалаларига эътибор қарата бошладилар. [7:70]. Шу ўринда таъкидлаш керакки, темир йўллар бўйлаб, рус миллатига мансуб аҳоли вакиллари жойлаштирилиши биринчи навбатда уларнинг ижтимоий турмуш даражасида яхши шароит яратиш мақсадида амалга оширилган бўлса, шунингдек, иккинчи томондан кўчириб келтирилган аҳолини бандлигини таъминлаш, мақсадида асосан почта-телеграф, темир йўл тармоқларида хизмат кўрсатувчи ва бошқа қўплаб яхши ҳақ тўланадиган касблар бўйича ишлар билан банд қилишган. Маҳаллий аҳоли вакиллари эса бундай ишларга малакасизлиги ҳамда ўқувсизлиги бахонасида бундай ишларга олинмас эди.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, бутун минтақа бўйлаб темир йўл қурилишининг кириб келиши, сиёсий ҳукмронлик доирасини янада кенгайтириш ҳамда тайёр хомашё бойликларига эга бўлишдек, катта мақсадлар кўзланган. Шунингдек, сиёсий мақсадларида эса, Ўрта Осиё масаласида Россия-Англия зиддиятларининг кучайиши каби омиллар ҳамда келгусида Ҳинд океанига чиқиши Россия империясининг Амударёнинг ҳар иккала қирғоғи бўйлаб жойлашган ўлкаларда сиёсий мавқеини мустаҳкамлаш каби омиллар кўзланган эди [8:150]. Кейинчалик темир йўл қурилиши 1895–1897 йилларда Ховос станциясидан Қўқонгача давом эттирилди. 1899 йили темир йўл Тошкентга етказилиб, *Самарқанд-Андижон темир йўллари билан бирлаштирилди* [9:2]. 1913–1915 йилларда Когон–Амударё станцияси ва Қарши–Китоб шохобчалари қурилди. 1917 йилга келиб ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида темир йўлларнинг умумий узунлиги 1,1 минг км ни ташкил этди [10:231].

Жумладан Сурхон воҳасининг Бойсун, Шеробод, Термиз ҳудудлари орқали Паттакесар кечуви ва ундан Балхга ўтиш ҳудудлари тўғрисида дастлабки тарзда рус элчиси Давидов, маълумотлар тўплаган [11:7]. Н.Покотило ўз маълумотларида жанубий воҳаларни Шерободдарё ва Сурхондарёнинг тинч оқими деҳқончилик қилиш учун қулайлиги, ўз навбатида қишлоқ хўжалиги ҳамда пахтачилик ривожини учун катта имкониятлар мавжудлиги тўғрисида муҳим маълумотларни берган [12:37]. Дарҳақиқат, Россия империяси пахта етиштириладиган майдонларни кенгайтиришга биринчи даражали иш сифатида қараган бўлсада, аммо бу сиёсатнинг тағамирида яна бир қанча мақсадлар ҳам мужассамлашган. [13:33], Бу даврда маъмурий ҳукумат вакиллари томонидан темир йўллар атрофидаги ҳудудларга рус миллатига мансуб аҳоли вакиллари кўчириб келтириш ишлари қатъий тарзда олиб борилди. Шунингдек, ушбу ҳудудларда истикомат қилаётган аҳоли вакиллари ижтимоий турмуш тарзига аълоҳида эътибор қаратила бошлаган. Яъни касалхоналар, мактаб, клуб, маданий муассасалар, болалар боғчаси каби муассасалар аввало ушбу темир йўллар атрофида истикомат қиладиган аҳоли вакиллари учун барпо қилинишига аълоҳида эътибор қаратишган. Шундай мақсадларда 1989-1907 йилларда Бухорода дастлабки тарзда иккита касалхона ва битта дорихона қурилиб, ишга туширилган. 1910 йилда эса дастлабки рус-тузем мактаби фойдаланишга топширилган [14:19]. Шунингдек, жанубий воҳаларда ҳам кўчириб келтирилган аҳоли вакиллари ижтимоий турмуш даражасини яхшилаш ҳамда уларга зарур шарт-шароитлар яратиш мақсадида кенг кўламли ислохотлар амалга оширила бошлаган эди.

Бу борадаги ислохотлар мобайнида жанубий ҳудудларда хусусан Термиз шаҳрида 30 дан ортиқ савдо ва саноат корхоналари пайдо бўлишига замин яратган. [15:209] Пахтачиликда катта тажриба тўпланиб, Россия империяси учун муҳим бўлган хомашё базаси яратиш ишларига эътибор қаратила бошлаган. Бутун Шарқий Бухорода етиштирилган пахта хом ашёси Термиз шаҳрида тўпланган. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, воҳада саноатнинг ривожланиши етиштирилган хом ашё ва саноат маҳсулотларини ташиб кетиш муаммоларини юзага келтирди. Ана шу муаммоларни ҳал этиш мақсадида XX аср бошларига келиб империя ҳукумати ҳарбий-стратегик жиҳатдан зарур бўлган Когон-Термиз темир йўлини қуриш бошланиб, 1916 йилга келиб Когон-Термиз темир йўли [15:210] қуриб битказилади. XIX аср охири - XX аср бошларида Ўзбекистон жанубий воҳаларидаги аҳолининг демографик жараёнлари тарихини ўрганиш борасидаги тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, бу даврда жанубий воҳаларда аграр соҳадаги ислохотларнинг амалга оширилиши, пахтачилик саноатининг ривожлантирилиши каби омилларнинг туб моҳияти мустамлакачилик манфаатларини кўзлаб амалга оширилган бўлиб, ушбу сиёсат натижасида демографик жараёнларда бир қатор муаммолар юзага келаётган эди.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ражабов Қ., Иноятлов С. Бухоро тарихи. – Тошкент, 2016. – Б.129.
2. Логофет Д. Н. Страна бесправия. – СПб, 1909. – С. 9.
3. Искандаров Б. И. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX в. Ч. I. – Душанбе, 1963. – С. 111.
4. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. Т.1. – СПб., 1911. – С. 28.
5. Мазов С. Восточная Бухара, Бадахшан и северный Афганистан // ТС. – Т. 404. – С. 25 – 26.
6. Ашуров.Я.С. и другие. Бухара. Краткий справочник-путеводитель. Т. Узбекистан. 1968. (104с) .С 18
7. Хидиров.Х.Ж. . Туркистонда темир йўл қурилиши. // Давр. Замон. Шахс. Илмий-амалий мақолалар тўплами. 2 қисм, 2016 йилнинг II чорағи. Термиз: «Сурхон–Нашр». – Б. 67–70.
8. Могилевич В.М., Боброва Т.В. Организация дорожно-строительных работ. - Москва: Транспорт. 1990. – С.150.
9. Ўзбекистон Миллий архиви, И 1-фонд, 13-рўйхат, 1237-иш, 2-варак
10. Митаишвили А.А. Экономические проблемы развития транспорта. –Москва: Транспорт, 1982. – С.231.

11. Логофет Д.Н. На границах Средней Азии. Кн. III. Бухарско-Афганская граница. – СПб., 1909. – С. 7.
12. Покотило Отчет о поездке в пределы Центральной и восточной Бухары в 1886гг. – Ташкент, 1888. – С37 .
13. Кривошеин А. В. Записка главноуправляющего землеустройством и земледелием о поездке в Туркестан. – СПб., 1912. – С. 3.
14. Ашуров Я.С. и другие. Бухара. Краткий справочник-путеводитель. Т. Узбекистан. 1968. (104с). – С. 19.
15. С.Турсунов, Э.Қобилов, Б.Муртозаев ва бошқ.-Т.:Шарқ, 2004. Б-209.

SHIMOLIY AFGʻONISTON AHOLISINING ZARGARLIK BUYUMLARI

Zokir Xoliqov,

Termiz davlat universiteti dotsenti,
tarix fanlari nomzodi.

Sharifi Gavharshodbigum,

“Oʻzbekiston tarixi va manbashunoslik”
kafedrası mustaqil tadqiqotchisi.

Annotatsiya: Hozirgi Shimoliy Afgʻonistonning Qunduz, Andxoy, Toxar, Qobul, Mozori Sharif, Balx, Gʻazna, Hirot kabi shahar va viloyatlarida Buxoro amirligidan koʻchib borgan aholi aholisining zargarlik buyumlari tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: zargarlik buyumlari, turkiy va forsiy zabon aholi, Balx, Gʻazna, Hirot, etnik tarkib, afgʻon xalqlari.

Hozirgi Shimoliy Afgʻonistonning Qunduz, Andxoy, Toxar, Qobul, Mozori Sharif, Balx, Gʻazna, Hirot kabi shahar va viloyatlarida Buxoro amirligidan koʻchib borgan aholi istiqomat qiladi. Bu hududlarda turkiy va forsiy zabon aholi aralash yashaydi.

Aholining koʻchib borib joylashishi va ularning mahalliy aholi bilan aralashib-singishib ketishi, oʻzbek, tojik va afgʻon xalqining qadimgi davrlardan iqtisodiy va madaniy aloqalari mavjudligini tasdiqlaydi. Aholining koʻchib borishi bilan bir qatorda ularning oʻziga xos xoʻjaligi, uysozligi, moddiy madaniyatdagi anʼanalari ham birga koʻchadi. Bu jarayon madaniy sinkretizm deyiladi.

Aslida shimoliy Afgoniston qadimgi davrlardan Baqtriya-Toxariston hududiga, keyinchalik Xorazmshohlar, Qoraxoniylar, Temuriylar va xonliklar davrlarida Oʻrta Osiyo xalqlari bilan assimilyatsiya bolib ketgan edi.

XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida Buxoro shahrining shimoli-sharqiy qismida qozoqlar va turli joylarida savdogar-afgʻonlar yashagan. Ular aksariyat hollarda choy sotish bilan shugʻullangan. Mana shu erdagi mahallalarda hindlar ham istiqomat qilgan. Bu holat Buxoro shahrining etnik tarkibi murakkab ekanligidan darak beradi.

Shahardagi har bir mahalla yoki koʻcha ishlab chiqarilgan mahsulotning nomi bilan atalgan. Masalan, Mexchagaron (mix yasaydiganlar), Suzangaron (ignachilar), Kosagaron (kosagar-kulollar), Sobungaron (sovunpazlar) kabi koʻplab hunarmandchilik sohasiga ixtisoslashgan koʻcha va mahallalar mavjud edi. Tabiiyki, Oʻrta Osiyoning boshqa yirik shaharlarida ham ixtisoslashuv boʻlgan.[1]

Koʻchib borgan aholi orasida qadimgi ishlab chiqarish uslubi, meʼmorchilik, kulolchilik, toʻqimachilik, zargarlik, kashtachilik yoki zardoʻzilik, kosibchilik, kandakorlik, sovunpazlik kabi qator hunarmandchilik sohalarining anʼanaviy tarzda saqlanib qolinishi aholining oʻtroq dehqonchilik va koʻchmanchi chorvachilik turmush tarzida ham bir xil kuzatiladi.

Uy qurilishi. Afgʻonistonning Qunduz, Taxoʻr, Balx, Mozori Sharif, Hirot kabi shaharlaridagi turkiy zabon va forsiy zabon etnik guruhlarining xonadonlari va uylari qurilish tarhi Oʻrta Osiyoning meʼmorchilik anʼanalari asosida barpo etilganligini kuzatish mumkin.

Uylarning qurilishi soʻnggi oʻrta asrlardagi Termiz va Chagʻaniyon uylari qurilishiga aynan oʻxshashligi bilan ajralib turadi. Masalan, uylarning kun chiqish tomonga qaratib qurilishi, eshik va derazalarining ravoqsimon koʻrinishi, tomining gumbazli “balxi” uslubida yopilishi issiq iqlimli